

МЕМОАРИСТИКАТА КАТО ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ
(КНИГАТА НА ХРИСТО БРЪЗИЦОВ
„3000 НОЩИ В ЗАТВОРА”)

доц. д-р Гергана Начева
Бургаски свободен университет

THE MEMOIRS LIKE A POLITICAL HISTORY.
HRISTO BRAZITSOV'S BOOK "3000 NIGHTS IN JAIL"

Gergana Natcheva
Burgas Free University

Abstract: The proposed text problematizes the memoirs narrative like a political history, like a totalitarian procedures on journalist Hristo Brazitsov during his eight-year strict imprisonment.

Key words: totalitarianism, locked journalism, political prisoner, Hr. Brazitsov, dissidents, Eastern European intellectuals.

Книгата на Христо Бръзицов „3000 нощи в затвора” (1991) е писана в периода 1944 -1952 г. В един по-широк контекст тя може да бъде четена като история на тоталитарната разправа с българската демократична журналистика.

В България след Деветосептемврийския преврат 1944 г. ударът на комунизма се стоварва и върху печата. Според данни на проф. Филип Панайотов, от 212 членове на Дружеството на столичните журналисти, 88 са изключени за фашистка дейност, а от провинциалните – от общо 129 са отстранени 107. През 1945 г. пред Народния съд са изправени 105 журналисти и писатели.^[1]

На затвор са осъдени карикатуристите Ал.Божинов и Ал. Добринов, сатирика Трифон Кунев, а главните редактори – на в. „Утро” Стефан Танев и на в.„Днес” Христо Бръзицов – на доживотен затвор. Танев умира в затвора през 1952 г. Убити са главните редактори – на в. „Зора” Данаил Крапчев и на в.„Щурец” – Райко Алексиев.

Мемоарът на Хр.Бръзицов разказва за един период, който е недостатъчно проучен. Както твърди Ив. Знеполски, чрез подобен род литература, дневници и спомени на жертви на режима, в които чрез лично преживяното възкръсва духът на бруталните години на масовия терор.^[2]

Тази книга се вписва сред такива документи на епохата като „Отворени писма.Спомени и изповеди” на главния редактор на „Утро” Стефан Танев, както и дневникът му (1940-1941). В мемоаристиката на Бръзицов и Танев оживяват страшните дни на едно отминало време, което историята продължава свенливо да премълчава. По този вид документалистика ще се пишат бъдещите историографски трудове на политическата и интелектуалната история и историята на журналистиката.

Ив.Знеполски говори за нов вид книжнина, описваща концлагерите и затворите на комунистическа България, която той нарича „сказание за концлагерна България”. Книгата на Бръзицов се включва в един корпус от книжнина върху

„заклучената”, „затворената”, „забранената” интелектуална история на България, а и на Източна Европа. Онези, които са писали „историята на деня”, неизменно са журналистите. Бръзицов попада в зловещия списък на лицата, свързани с армията, полицията, парламента, официозния печат.

Документалният наратив е сложно конструиран, лутащ се между разказа, дословния литературен цитат, философския размисъл, афоризма, сентенцията, историческите факти, вестникарските истории. Авторът не е подвластен на личното преживяване, а дава превес на историческите, социалните, икономическите и политическите предпоставки, за да обясни драматизма на времето. Тук отехтяват размисли на световни писатели за феномена затвор и неговите педагогии, което ни напомня за книгата на Мишел Фуко „Надзор и наказание”.

В първата глава, озаглавена „Опит за предговор”, авторът говори за квалификацията „затворник”, като признава, че този текст е писан с известна доза хумор, защото „колкото предметът е по-сериозен, толкова по-весело трябва да се разглежда той”^[3]. Това прави творбата уникална, защото тънкият интелектуален хумор пречупва страданието, хленча и сантимента, и надмогва страха. Книгата е апотеоз на човешкия дух, на несломимостта на интелектуалеца, който изтърпява всички страдания и унижения в името на истината.

Историята започва в репортажен маниер. През 1930 г. като репортер на в. „Изгрев” Хр. Бръзицов посещава Централния Софийски затвор, за да запознае читателите с реда в затвора в рубриката „С четка и палитра”. Затворът тогава за него е обикновена журналистическа тема, а самата институция го плаши и отвращава. По оригинален начин топосът „затвор” Бръзицов по-късно превръща в средище на размисли за човешката свобода като Голгота на демокрацията от източноевропейските светове, но вече от позициите на политически затворник. Мемоаристът показва сменянето на публичните роли – „преди петнадесетина години влизах в Софийския Централен затвор като важна личност, а сега стоях пред портата му като битолски просяк”^[4].

Затворът е видян през множество гледни точки – на световните писатели Достоевски, Синклер Луис, Чехов, Леонид Андреев, Хемингуей и много други; на криминалните престъпници, на бивши политици, на надзирателите, на интелектуалците. Непрекъснато се правят сравнения за комунистите, лежали в затвора при предишния режим и тези, наречени „врагове на народа” от комунистическия режим. Но затворът е видян през очите на обречения, осъдения доживот, погребания жив.

В историческа перспектива Бръзицов разказва за много емблематични водачи, лежали в същата килия, в която лежи той (Ал. Стамболийски, Ц. Церковски, бившият градоначалник на София). Разказвайки за тях, той описва и криминалните типажки на своето време, като прочутите крадци Пантуди и „Царя на вилите”. Размислите му за „философията на затвора”, „социологията на затвора”, „психологията на затвора” конструират един метафоричен образ на всемирно зло през всички исторически периоди и стига до извода, че политическите затворници в името на Свободата загубват собствената си свобода. Своите размисли авторът преплита с мисли на Кирил Христов, А. Константинов, Д. Дебелянов. Това разширява културологичния контекст на произведението и оставя впечатлението, че Бръзицов създава книга не за собственото си затворничество, а за заключения човешки дух. Той перцептира затвора като ужасяващ призрак, надвиснал над човешката съдба.

Тънката интелектуална ирония, примесена с горчивина, пронизва книгата и създава един надтекст, който се превръща в обвинителен акт срещу всички тоталитарни режими. Почти като притча зазвучава текста: „По едно съвпадение, наистина

бях някакъв Христо...само че от двете ми страни имаше не двама разбойници, а много повече...”^[5]

С необикновено любопитство той описва затворнически персонажи от различни социални прослойки на обществото с техните манталитети, характери и реакции спрямо затворническата педагогия. Затворът го среща с хора, с които той, елитният журналист, роден в Цариград, никога не би се събрал: „нечистооплътни човчета”, отредени му от съдбата. Вместо да изпитва презрение към тях, той създава галерия от човешки типове, с техните пороци, мерзости, слабости или добродетели. Никога не изпуска темата за затворническия ужас, миазми, унижения, „диаболитично” пространство, което деструктира човека.

Малко са авторите в българската литература, описали поведенческите реакции на затворника-интелектуалец. Затворът е място за вглъбяване и единение, начин да преосмислиш живота си, и единственият начин да се съхрани човешкото е бягството в спомените. Най-голямо страдание политическият затворник изпитва за своите близки, които в ужасен студ чакат пред вратите на затвора, за да му донесат бельо и храна. Бръзицов споделя, че единствената утеха за него в затвора е писането. В книгата са показани две Българи – едната – на маршируващия сталинизъм, и другата – на пожертваните български интелектуалци – „Сега лежим по килиите – кой сам, кой – повече, според значението си, а до някой месец може би ще лежим под земята”.^[6]

Множеството мисли, фрагменти, афоризми и каламбури разкриват отношението му към филолозите, журналистите, политиците и културните дейци. В тези редове се оглеждат веселите, смеещи се вестници, които Бръзицов е списвал. Така ужасяващите разкази за затворническия живот и ежедневието се оживяват от артистизма и фриволността на бохема Бръзицов. Хуморът се превръща в средство за оценяване, той прехвърля мостове към живота на изолирания от света човек.

Незабравими остават за нас журналистическите му интерпретации за световната политическа ситуация на четиридесетте години на миналия век. Той обвинява тогавашните режими, че са подпомогнали „двама световни луди: Хитлер и Мусолини”^[7] И тук се очертава фигурата на големия журналист, син на главния редактор на екзархийския вестник в Цариград Д.Бръзицов, възпитан във високопатриотичен възрожденски дух. Авторът не служи на чужди политически каузи: „независимо от апатията ми към личността на държавника-клоун Хитлер, това не можеше да ме накара да обикна пък поданиците на Дизраели и Биконсфилд, който закла Санстефанска България”.^[8]

В книгата се оглежда полуделия и парадоксален ХХ-и век, видян през погледа на българския кореспондент на в. “Мир”. Той си припомня крясъците на Хитлер и д-р Гьобелс по гъмжащите от хора площади на Кьолн и Мюнхен. Спомня си концлагера Дахау, където Хитлер затваря комунисти, социалисти, евреи, индивидуалисти и свободомислещи. Писателите са затворени, за да се научат да вършат физическа работа, след като са лентяйствали само с ум и перо. Не е трудно да се забележат симетриите, които Бръзицов показва между двата тоталитарни режима – фашизма и комунизма.

Мемоарът „3000 нощи в затвора” може да се чете и като история на българската журналистика в периода между двете Световни войни. Бръзицов разказва историята на в. ”Мир” от момента, в който става негов главен редактор. Баща му работи във вестника в продължение на петнадесет години. Консервативната политика на в. ”Мир” е свързана с имената на Иван Пеев – Плачков и д-р Борис Вазов („Добри българи, добри хора” – Хр.Бр.). Новият главен редактор се заема с модер-

низирването на изданието, като кани група модерни писатели – О.Василев, М.Вълев, Б.Болгар, Н.Фол и художниците-карикатуристи К.Буюклийски и Р.Алексиев. Проанглийски ориентиран дотогава, вестникът добива нов облик, но среща яростен отпор от страна на акционерите си Буров, Гешов, Губиделков и Яблански, тъй като трябва да изразява интересите на едрата буржоазия.

Като коментира вестника, Бръзицов твърди, че идеологически не е бил свързан с него, но от професионална гледна точка го оценява като трибуна за свободни индивидуални мнения. В едно напрегнато политическо време той е назначен от министъра на вътрешните работи, по препоръка на Симеон Радев, за директор на двата правителствени вестника – „Днес” и „Вечер”. Така започва журналистическата му дейност в официоза „Днес” – решение, което по-късно се оказва фатално за него. С много хумор в затвора той пише: „Станах редактор на „Днес”, без да мисля за утре”.

Бръзицов не скрива нищо, дори черните истории между журналистите, изхождайки от презумпцията, че не си пише биография, а пише за битките между журналистите и за нравите в българската журналистика. Научаваме за осуетеното му посещение в Съветска Русия, защото на негово място отива Стефан Танев, делегиран от в. „Утро”. Пред погледа на читателя оживява битката между вестниците „Зора” и „АБВ”. Главният редактор на „Зора” нарича Й.Хербст „пес”, а Хербст идентифицира Крапчев като „Дан-Дан”; осведомени сме за войната между култур-редактора на „Зора” Й.Бадев и главния редактор на „Утро” Ст.Танев.

Мемоаристът смесва разказите за голямата политика със знаковите фигури на А.Буров, К.Муравиев, Б.Филов, И.Багрянов, Д.Божилов, принц Кирил, цар Борис III. С журналистическо любопитство Бръзицов разбулва дворцовите тайни, личния живот на царското семейство, говори за техните човешки слабости и маниакалности (дъновизма на цар Борис, фатализма и суеверието, вярата в предсказания и др.). Смъртта на монарха авторът обяснява, позовавайки се на информацията на в. „Таймс”. Той разказва интимни истории от живота на принц Кирил, за арогантния му език и поведение на алкохолик.

Ретроспективно Бръзицов развива нишката на спомените си, а като журналист свидетелства за историята на България през 40-те години, когато за пореден път съдбата ѝ е разиграна от Великите сили, говори за унищожителните бомбардировки над София, как посреща Новата 1944-а сред летците в Божурище по покана на капитан Списаревски. Окованият във вериги журналист продължава да реди картини от своя живот – отказът му да посети Източния фронт и Одеса, посещението му във Венеция на световен журналистически конгрес, посещението му в Румъния като член на културна делегация, в Македония – като кореспондент на официоза „Днес”. Разказва за спасяването на евреите и преселването им в провинцията, а след бомбардировките и софиянци се преселват там.

Целият хаос на Деветосептемврийския преврат 1944 г. е описан от Бръзицов: „Влакът на българските съдбини се движеше по релсите на път към Девети септември, със спирките му, с прекачванията му, тук-там с дерайлирания, но неотклонно напред”.^[9] Една от големите теми в книгата е парадоксите в българската история. Като аргумент той привежда биографията на Б.Филов – баща му е убит като офицер – поддръжник на русофилската кауза (в заговора срещу княз Батенберг), а синът е разстрелян от комунистите заради действия срещу интересите на Съветския съюз. Разказана е историята на негов съкилийник, чийто брат преди Девети септември лежи в затвора като комунист, а след Девети самият той е осъден като антикомунист. Авторът остроумно идентифицира това като „българска рапсодия”.

С чувство за хумор Бръзицов разказва за оперния певец Добри Хаджиянков, съден за македонизъм, за артиста Асен Русков, художниците К.Щъркелов, Н.Танев и Б.Денев. Йордан Стубел е осъден за това, че е бил директор на Радио София. Творците получават обвинителен акт, в който пише: „съдействали на противонародната политика на правителствата: Филов-Божинов-Багрянов-Муравиев”.^[10] Когато на власт идва кабинета Муравиев, журналистът отива да интервюира стария си приятел, а Муравиев го съветва „да чуе улицата”, а интервюта ще му дава в Централния затвор. С хумор е пропит разказа за дипломата Хари Левинсон, когото докарват от концлагер в затвора. Той има външност не на интелектуалец, а на просяк. На въпроса „Къде е роден?” той честно отговорил – „В Ню Йорк”, а милиционерът изкрещял, че този не е за болница, а направо за лудница.

Книгата не е изпълнена със злоба и омраза, тя по-скоро показва несигурността на човека в периферните малки държави; как цели политически прослойки попадат в затвора, а после биват подменени от други. Тоталитарният затвор е наречен „рангова какофония” – тук лежат от „царският съветник до селския пъдар”. Чрез особено умел подтекст Бръзицов премълчава инквизициите, побоите, разпитите и издевателствата върху затворниците. Той разрушава хронологията, движейки се свободно напред и назад във времето, воден единствено от спомена за преживяното, но никога не го напуска чувството за хумор: „След като съм разговарял в живота си с най-големи духове, с първенци на българската култура, ето че късметът ми бил да разговарям, все едно – да интервюирам – и един крадец”^[11]

На моменти мемоарът придобива облика на вестник с много новини, случки, забавни истории, анализи и персонажи. Текстът се разпластява, приемайки форма на интимен дневник, булевардно-сензационно четиво, дълбок психологически анализ. Хетерогенният му характер приема ту мемоарни черти, ту – чисто литературни, наблюдава се движение между фактологичното и фикционалното начало. Бръзицов винаги подхожда към обекта или случката като журналист, не пропуска случая да разкаже актуална история от деня. Такива са слуховете в затвора, които той нарича на затворнически жаргон „партенки”. Обикновено те са свързани с надеждите на затворниците за скорошно освобождаване. Такава е историята за г-жа Бурова в американската легация, където дипломатът Барнс ѝ подарил роза, като символ на скорошното цъфване на свободата, или разказът на адвоката на д-р Джиров, как Чърчил заявил: „Болшевиките ще бъдат изхвърлени от Европа”.

Политическият затворник Бръзицов конструира политическата митология на своето време, както и илюзиите, че тоталитаризма може лесно да бъде победен. В комунистическите затвори могат да се внасят вестници, тъй като всички те са пълни с идеите на деня, но клюки в тях липсват. Макар и дискретно, той коментира двата вида преса – идеологическата пропагандна и плуралистичната буржоазна преса.

Най-жестоките страници са тези, в които говори за затворническото си битие и „придобитите в затвора” професии – градинар, товарач на въглища, мияч на войнишки влакове, готвач, коректор, библиотекар. Но най-лошото от всички унижения е, че го прекарват през града, окован във вериги, заставят го да спи в свинарник близо до гробищата. Маститият журналист е превърнат от режима в бедняк с вехто облекло и чувал на гърба. Дори познатите му не се вглеждат в него, защото не го разпознават – той е неузнаваем. Живее вън от света в някакво друго битие, с единствената радост, че е останал жив.

Това е ужасяваща подмяна на личността в резултат на изтезанията, които той припомня чрез думите на Димо Казасов от мемоара му „Бурни години”: „Изтезанията докарват човека до състояние да говори и твърди всичко, което се поиска от

него”^[12] Описанието на всички тези абсурди прехвърля текстологични мостове към книгите на Ал.Солженицин „Един ден на Иван Денисович” и „Архипелаг ГУЛАГ”.

Подобно на С.Танев, и Бръзицов пише писма до сина, в които прави изповед за живота си, за греховете пред майка си и баща си, за които горчиво се разкайва. С голяма привързаност той говори за съпругата си – известната оперна певица Катя Спиридонова. Затворникът Хр.Бръзицов мечтае за мига, когато ще се върне при близките си. Когато умира майка му, надзирателят с присмех му съобщава новината. Като вопъл прозвучава надеждата му: „И ако имам внучка, непременно ще я кръстя: ОБИЧ”^[13]

Като разказва весели, тъжни и злощастни истории, авторът обобщава: „Успокоява ме само една мисъл: не пиша криминален роман, нито любовна история, за да се търси от мен развлеченско четиво. Пиша за страданието на човешката душа. Пиша истини...”^[14] С гордост той констатира, че хората с интелект оцеляват в затвора, защото са сложно устроени, в уединението си те разговарят със самите себе си: „Те имат какво да си спомнят, какво да анализират, какво да коригират от миналото си и какво да възнамеряват в бъдещето. Докато бедният интелектуално няма зад себе си пълноценен живот и не вижда пред себе си особено ярко изразени хоризонти.”^[15]

Ето защо книгата на Бръзицов може да бъде подстъп към интелектуалната история на „заклучената” българска мисъл, мачкана, унищожавана, убивана, но не и победена.

Хр.Бръзицов нито за минута не губи усещането, че пише историята на най-нова България. Той смята, че е останал жив, за да свидетелства за всички исторически колизии, на които тоталитаризмът подлага българските интелектуалци. Най-страшните моменти на историята той ще посрещне с истински стоицизъм, и пак в стила на онези хумористични вестници ще напише: „/И тъй, зарад историята наша / Паисий във килия се затвори,/ а ние поради истории-каша/ лежим в килиите на вси затвори./”. Малко са книгите в българската литература, в които чрез хумора и сатирата се побеждава Злото, потискало през всички времена свободолюбивия човешки дух.

Литература:

1. Панайотов, Ф. Журналистиката. Печатът. Радиото и телевизията. В: България XX век. Алманах. С., 1999, с.866
2. Знеполски, Ив. История на НРБ. Режимът и обществото. Под общата редакция на Ив.Знеполски. С., 2009, с.17
3. Бръзицов, Хр. 3000 ноци в затвора. С., 1991, с.6
4. Бръзицов, Хр. Цит.съч. с.13
5. Пак там, с.13
6. Пак там, с.21
7. Пак там, с.21
8. Пак там, с.241
9. Пак там, с. 51
10. Пак там, с.76
11. Пак там, с.70
12. Пак там, с.104
13. Пак там, с.87
14. Пак там, с. 160
15. Пак там, с. 161